

Грузинські місця пам'яті Одеси та інших місцевостей Південної України: виникнення, історія, легенда

Метою цієї статті є дослідження стану місць пам'яті на території Південної України, зокрема, Одеси, пов'язаних з історією грузинської національної спільноти у цьому регіоні.

Ключові слова: Одеса, грузини, місця пам'яті, Південна Україна.

Завдяки французькому історичу П'єру Нора в лексикон багатьох європейських країн увійшло поняття «Місце пам'яті» або «пам'ятне місце», яке тісно пов'язане з більш широкими поняттями «Історична пам'ять» і «колективна пам'ять». Згідно П. Нора, місце пам'яті у всіх сенсах цього слова охоплює діапазон від найбільш матеріального і конкретного, географічно певного об'єкта до об'єкта найбільш абстрактного та інтелектуально сконструйованого. Тобто місцем пам'яті може бути конкретне географічне місце, пов'язане з певною подією, але також і пам'ятник, музей, архів, символ, художній твір, певна організація або саме історична подія. Об'єкт стає місцем пам'яті, коли уникає забуття, викликає емоцію у певної спільноти [1].

Метою цієї статті є дослідження стану місць пам'яті на території Південної України, зокрема, Одеси, пов'язаних з історією грузинської національної спільноти у цьому регіоні. Єдиним прикладом систематизації та функціонального наповнення грузинських місць пам'яті у Південній Україні є Крим, нині, на жаль, окупований Російською Федерацією. У Сімферополі в 2012 р. в Кримському етнографічному музеї, за участі в якості консультантів грузинської громади, було створено історико-культурний маршрут «Народи Кавказу і Крим. Грузини» для прихильників ностальгічного, патріотичного, паломницького, наукового туризму. Загальна тривалість від 1 до 7 днів (за вибором). Опублікований змістовний і поліграфічно якісний буклет. Але загалом, процес систематизації місць пам'яті ще далекий від завершення.

Найсуттєвішим місцем пам'яті є назви: вулиць, скверів, закладів тощо, оскільки вони найбільше звертають на себе увагу обивателя, не

вимагають від нього спеціальних зусиль, безпосередньо втягують мислення в процес історичної пам'яті, навіть поза волею людини, який сприймає їх як належне в побуті, роботі та ін. Передусім слід згадати про такі назви вулиць як Грузинська, Шота Руставелі в Одесі, Батумська в Севастополі. Не будучи власне місцями пам'яті для південноукраїнських міст, ці назви актуалізують Грузію, викликаючи відповідні асоціації, нагадують про українсько-грузинські зв'язки і побратимські-партнерські відносини. Дещо інша ситуація з генералом, героєм 1812 р., Петром Івановичем Багратіоном, ім'ям якого названа вулиця в Сімферополі, туристичні об'єкти в Ялті та Судаку. З особистістю князя пов'язана тільки Ялта, причому опосередковано: тут знаходився маєток Єлизавети та Віри Багратіон, внучатих племінниць князя, які жили тут до середини ХХ ст. і, ймовірно, були поховані у Криму.

У чомусь схожа, але в той же час і зі значним негативним відтінком, ситуація з назвами на честь грузинських більшовиків Г.К. Орджонікідзе та Ф.І. Махарадзе. Безумовним лідером серед назв вулиць є Орджонікідзе (вулиця в Одесі (тепер їй повернуто назву Розумовського), Херсоні, Севастополі, Ізмаїлі, Миколаєві, Керчі, а також назви скверів, заводів і т.п. Біля Феодосії знаходиться селище Орджонікідзе. Назви з'явилися вже незабаром після смерті радянського лідера наприкінці 1937 р. Слід зазначити, що Г. Орджонікідзе проїздом відвідував Херсон під час громадянської війни з особливими повноваженнями В. Леніна в якості надзвичайного комісара району України. Він організував відправку продуктів з ще не пограбованих більшовиками районів Південної України в уже голодуючу під їх владою Росію.

Втім, навряд чи цей епізод дає підставу пов'язувати особистість Орджонікідзе з Херсоном і, тим більше, в такій мірі увічнювати його. Після війни влада докладала чимало зусиль для підтримки культу С. Орджонікідзе. У Херсоні в сквері на розі вул. Жовтневої революції та Леніна в 1946 р. йому встановили пам'ятник. 1959 р. його демонтували, а новий пам'ятник встановили біля нафтозаводу. Сквер донині називається ім. Орджонікідзе. Іменем Орджонікідзе названі Херсонський нафтопереробний завод. Згадка про Орджонікідзе віддає данину пам'яті одному з творців радянського злочинного режиму, багато зла принісшого і грузинському народу.

Ще більший негатив повинен викликати той факт, що з радянських часів в Генічеську та Херсоні існують вулиці, названі на честь ката Грузинської демократичної республіки у 1921 р. Ф. Махарадзе. Історія називання вулиці відображає історію українсько-грузинських зв'язків. 1937 р. Генічеський район України та Махарадзевський район Грузії уклали між собою договір про соціалістичне змагання. Довгий час райони обмінювалися делегаціями, а в 1967-1968 рр. відбулися урочистості з нагоди 30-річчя підписання цього договору. Одна з вулиць міста тоді і була названа ім'ям Ф. Махарадзе. По обидва її боки зеленіють незвичайні для цих місць дерева – самшит, платани, туї, кавказькі ялинки, привезені з Грузії. Втім, для непосвячених вулиця Махарадзе привносить в Генічеськ і Херсон грузинський колорит, асоціюється з відомою особистістю грузинського актора та спортивного коментатора Коте Махарадзе. На одному з будинків цієї вулиці закріплена дошка з таким змістом: «вулиця Махарадзе названа на честь дружби українського та грузинського народів. 1967 р.» На вуличній табличці значиться тільки: «вул. Махарадзе», отож зрозуміти на честь якого Махарадзе названа вулиця непросто. Аналогічна ситуація в Херсоні. Водночас у південноукраїнських містах є вулиці, які своїми назвами нагадують про осіб, безпосередньо пов'язаних з Південною Україною та більш достойних людей, аніж Г. Орджонікідзе та Ф. Махарадзе.

Однак, головним досягненням радянського періоду став пам'ятник українсько-грузинської дружби, встановлений в 1967 р. на перетині проспекту Миру з вулицею Махарадзе в Генічеську.

Скульптурна група: тримаючись за руки, стоять поруч українець і грузин, з медаллю-зіркою «Героїв соціалістичної праці» на грудях в обох. Автор скульптурної групи – заслужений діяч мистецтв Грузинської РСР С. Урушадзе. Путівник по Генічеську 1964 р. видання так описував цей пам'ятник: «На вулиці Махарадзе, біля входу в сквер, встановлена чудова скульптура; Напівобнявши стоять українець і грузин, руки їх злилися в міцному потиску. Цей пам'ятник-подарунок грузинських друзів. Символ дружби трудящих двох районів – Генічеського району Української РСР і Махарадзевського району Грузинської РСР. Більше двадцяти п'яти років тому уклали вони договір про соціалістичне змагання. Щорічно делегації генічан їдуть до Грузії, а гості з Махарадзе відвідують Генічеськ, щоб підбити підсумки змагання, поділитися досвідом...». Хоч і виконаний за канонами соцреалізму, пам'ятник, викликає позитивне враження своїм символізмом, зрозумілою образністю і виразністю.

Процес називання вулиць іменами жителів південноукраїнських міст, що залишили реальний слід в їхній історії, веде свій початок з XIX ст. Так, ім'я градоначальника Керчі у 1833 – 1850 рр. З. С. Херхеулідзе було увічнено у назві Керченської вулиці. Вулиця змінила свою назву спочатку на «Соляну слобідку», потім стала носити ім'я П. Л. Войкова, а у 1959 р. була названа на честь художника-мариніста І.К. Айвазовського. На початку 2003 р. на вулиці Айвазовського встановлено меморіальну дошку в пам'ять про те, що спочатку і досить тривалий час вона називалася Херхеулідзевською. Серед городян виникла ініціатива установити на цій вулиці пам'ятник градоначальнику. Першою зробила внесок у фонд будівництва пам'ятника своєму знаменитому прапрадіду Т.А. Глonti. Але відомостей про успішне завершення проекту у нас немає.

У новітній історії першими були відзначені в назвах вулиць герої Другої світової війни, учасники боїв за південноукраїнські міста і підпілля. У Сімферополі ім'ям Зої Рухадзе назвали вулицю і школу. З ветеранів війни такої честі в Херсоні удостоївся Георгій Давидович Шенгелія (1908- 1981). До кінця листопада 1943 р. бійці батальйону майора Г. Шенгелія зайняли район Херсонської області селище Гола Пристань і вийшли південніше міста Херсон. Лінія

фронту по Дніпру в цьому районі стабілізувалася до березня 1944 р. Г. Шенгелія придумав план подвійного форсування Дніпра – відволікаючий і основний. У ніч на 13 березня 1944 р. одна із стрілецьких рот батальйону приступила до демонстраційного форсування Дніпра прямо навпроти Херсону. Але бійці роти перевиконали завдання – вони захопили острів Мало-Потьомкінський, на західному березі хутір П'ятихатки і увірвалися на околицю Херсону. З іншим складом батальйону Г. Шенгелія форсував Дніпро південніше Херсона в районі сіл Кузьменко та Глинище. Г. Шенгелія особисто повів своїх бійців вглиб ворожої оборони, вибив супротивника з укріпленого рубежу, забезпечивши переправу іншим підрозділам полку. 28 березня 1944 р. батальйон майора Г. Шенгелія брав участь у боях на південних околицях Миколаєва, у складі 5-ї ударної армії з боями дійшов до Одеси, беручи участь у вуличних боях. За мужність і героїзм, проявлені під час боїв за визволення Півдня України, Г. Шенгелія 3 червня 1944 р. присвоєно звання Героя Радянського Союзу. 1967 р. йому було присвоєно звання «Почесний громадянин міста Херсон».

Правда, нових «грузинських вулиць» довелося чекати довго. У квітні 2001 р. сесія Іллічівської міськради прийняла рішення увічнити пам'ять першого начальника Іллічівського морського порту В. Хантадзе, присвоївши його ім'я вулиці міста, що раніше називалась Будівельна. У лютому 2013 р. за рішенням Одеської міськради провулок Цегельний в Приморському районі був перейменований у провулок Каркашадзе на честь заслуженого будівельника України Гіві Каркашадзе.

Найбільш очевидним місцем пам'яті є некрополі і часто встановлені на них пам'ятники. Ці грузинські місця пам'яті майже не збереглися, хоча ХІХ і особливо початок ХХ ст. дали приклади не тільки існування таких місць, а й прагнення грузинів надати їм символічне, націєтворче значення. Відомо, що на надмогильному пам'ятнику З. Херхеулідзе в Керчі було накреслено «Незабутній для Керчі». Конкретних відомостей про долю цього пам'ятника немає, але зрозуміло, що він був знищений в числі інших при знесенні старого цвинтаря в Сімферополі в радянський період. На І-у кладовищі Одеси був похований у 1862 р. «звільнений від турецького невільництва син убитого

турками жителя Озургетського повіту» Максим Абрамович Ломадзе (помер 13 березня 1862 р. на 13 році життя) [2]. Могила існувала до ліквідації кладовища у 1930-х рр.

Після смерті одеського хіміка А. Клдіашвілі, загиблого в Одесі у 1905 р. від рук російських чорносотенців, професори, викладачі та студенти Новоросійського університету прийняли безпрецедентне рішення поховати героя у дворі університету, але на прохання матері тіло упокоїли у рідній землі. 12 листопада 1905 р. члени академічного союзу Новоросійського університету запропонували Раді професорів увічнити пам'ять А. Клдіашвілі та інших убитих під час погрому студентів. Зокрема, його колишні колеги пропонували встановити пам'ятник-бюст А. Клдіашвілі у дворі університету біля хімічної лабораторії [3].

Після смерті іншого хіміка, професора Новоросійського університету В.М. Петріашвілі до Товариства поширення освіти серед грузинів надійшли пожертви на заснування школи ім. В. Петріашвілі або інше увічнення його пам'яті: від П. Меликишвили та Я. Бардаха – 100 руб., А. Медведєва – 25, Н. Зелінського – 50, князя Тавгерідзе Н. – 25 руб, від дворянських зборів Тифліської губернії – 110 руб., від мешканців Сухумі – 70 руб. [4]. Але ці плани не були реалізовані. Вдалося лише за проханням викладачів фізико-математичного факультету повісити портрет покійного грузинського хіміка у приміщенні Новоросійського університету [5]. Символічним був акт поховання, цинкову труну опустили у склеп та заклали до верху камінням. Все було влаштовано так, щоб труну можна було в будь-який момент виїняти і відправити на Батьківщину, так як вже незабаром після звістки про смерть В. Петріашвілі до влади з цим проханням стали звертатися представники грузинської громадськості. Зокрема про це просила Кутаїська міська управа відзначаючи, що життя покійного є прикладом служіння Батьківщині. Про це ж просило Тифліське товариство грамотності, з'їзд марганцево-промисловців в Грузії, правління Михайлівського дворянського земельного банку в Кутаїсі. У листі до Катерини Петріашвілі її знайомий висловлював радість тим, що «кавказці вміють любити своїх синів Кавказу і цінують їх» [6]. Однак, уряд так і не дозволив поховати професора в Грузії.

До 1920-х рр. на могилі В. Петріашвілі регулярно проводилися поминальні церемонії. 1913, 1917, 1918 рр. грузини, разом із шанувальниками покійного вченого, організовували в день його поховання панахиди біля його могили [7].

Найбільше значення для розширення кола грузинських місць пам'яті мала Друга світова війна. Слід зазначити наявність на території міст та сіл Південної України численних поховань грузинських вояків Другої світової війни, полеглих при обороні або відвоюванні цих населених пунктів. За результатами фронтального перегляду відповідних томів «Книги пам'яті України» можна зробити висновок, що 74 грузинських воїни, загиблі під час оборони та відвоювання Одеси, за винятком І. Берішвілі, поховані на території Одеси та Одеської області. Зокрема, на II-му християнському, Криво-Балківському і Латівському кладовищах Одеси поховано 14 грузинських вояків. На кладовищах 21 з 26 районів Одеської області (за винятком Арцизького, Савранського, Тарутинського, Фрунзенського та Ширяївського) поховано 60 грузинських вояків. У Херсонській області поховані 33 грузинських вояки. У братській могилі с. Михайлівка поховані рядові І. Гогашвілі, Г. Ломгадзе, І. Хаталадзе, гвардії молодший лейтенант Ш. Джінжалія, старший лейтенант, командир взводу 221 полку 61 стр. дивізії В. Лешкавелі. Всі вони загинули 1944 р. У братській могилі біля с. Саги Цюрупинського району Херсонської області поховані, загиблі у 1943 р., рядові М. Кабаладзе, Ш. Хапілідзе, М. Кабаладзе, С. Шарашидзе, Є. Кокая. У братській могилі в с. Рівне Генічеського району Херсонської області покояться капітан Й. Ціцкішвілі, рядові М. Бердзенішвілі, А. Гогелія, Ш. Гагнідзе. Рядовий О. Хведелідзе – в с. Костянтинівка Новоодеського району Миколаївської області. Безумовно, ці дані не є повними.

Тисячі грузинських вояків поховані в Криму, головними центрами пам'яті є с. Глаз'євка неподалік Керчі та Сапун-гора біля Балаклави та Севастополя. У Глаз'євці в радянський час був встановлений меморіал, на якому викарбовані імена всіх похованих. Їх близько 4 тис., у тому числі шість Героїв Радянського Союзу. На постаменті портрети солдатів, зокрема грузинів, та пам'ятна дошка з написом російською та грузинською мовами: «Вічна пам'ять воїнам-

грузинам, полеглим в боях за Батьківщину у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.». 1991 р. тут же встановили пам'ятник воякам грузинської дивізії, які загинули в боях за Керч. У складі цієї дивізії воювали люди багатьох національностей, але більше половини з них були грузинами. Урочисте відкриття відбулося 13 червня 1992 р., на цю подію прибула грузинська делегація на чолі з віце-мером Тбілісі Г. Гоцирідзе. До складу делегації входив син загиблого під Керчю офіцера, професор Тбіліського держуніверситету Н. Асатіані, отець Іоан – священник Сіонського кафедрального собору. С. Тавадзе згадував, що «на відкриття з'їхалися представники грузинської діаспори, міністр оборони Грузії, дипломати, військові, матері загиблих...» [8].

2005 р. за ініціативою лідера керченських грузинів С. Товадзе біля входу на військовому цвинтарі було встановлено пам'ятник загиблим грузинським воїнам архітектора А. Морозова, скульпторів В. Будіна та А. Мельникова. Пам'ятник виглядає як модель каплички з хрестом і дзвоном, на арці написано російською та грузинською мовами: «Перехожий пам'ятай! Тут спочивають загиблі за нашу і вашу свободу грузинські вояки».

Ще величнішим є меморіал воїнам 414-й грузинської дивізії, полеглим в боях за Севастополь, встановлений на 10-й км. Балаклавської шосе на південно-західному схилі Сапун-гори в 1961 р. (скульптор Т.І. Сихарулідзе, архітектор А.Н. Гокадзе). 414-а дивізія, сформована в Грузії, відвоювала Північний Кавказ та Крим. 7-12 травня 1944 р. у складі Приморської армії 4-го Українського фронту вона брала участь у битві за Севастополь. У дні відвоювання Севастополя дивізія під командуванням генерал-майора В.С. Дзабахідзе наступала на напрямку головного удару. Лівий її фланг брав участь у штурмі висоти Гірської, а частини, що знаходилися на правому фланзі, билися на рубежах Сапун-гори. Запеклими були бої 9 травня 1944 р., коли штурмові загони дивізії наступали вздовж Балаклавського шосе, прориваючись зліва від Сапун-гори на плато. Тут штурмуючи ворожі позиції загинули смертю хоробрих понад тисяча її вояків. Частина загиблих похована на 10-му км. Балаклавського шосе в двох братських могилах (понад 250 осіб). 1944 р., тут був споруджений обеліск.

Сімнадцять років потому, на цьому місці звели новий пам'ятник. На широкому пірамідальному постаменті з сірого граніту височіє стрункий обеліск, нижня його частина прикрашена грузинським національним орнаментом, на гранях обеліска укріплені мармурові меморіальні дошки з написами російською та грузинською мовами: «Вічна слава героям 414-ї Грузинської Анапської Червонопрапорної стрілецької дивізії, полеглим в боях за визволення міста Севастополя 7-12 травня 1944 р.» і слова великого грузинського поета Шота Руставелі: «Краще смерть зі славою, ніж безславних днів ганьба».

В інших місцях братських поховань грузини окремо не виділені. Однак, це не означає, що ці місця не користувалися увагою як місця пам'яті грузинів. Перш за все, мається на увазі меморіал героям Аджимушкайських каменоломень в Керчі, захисникам Керчі. У 1982 р. з ініціативи Е. Шеварднадзе була створена спеціальна наукова група з вивчення подій у Керчі та в Аджимушкаї 1942 р. Рештки воїна для Могили Невідомого солдата, спорудженої в Тбілісі, були взяті з Аджимушкайських каменоломень. В кінці 2012 р. в Тбілісі показали документальний фільм про грузинів, які загинули в Керчі [9].

Найбільш увічненою для пам'яті нащадків є замучена нацистами підпільниця Зоя Рухадзе. Їй споруджені пам'ятники в Сімферополі та Тбілісі, присвячені п'єса і поема, про подвиги двох Зой – Космодем'янської та Рухадзе – нагадують їх космічні «двійники» – дві зірки, імена яких – ЗОЯ-1 і ЗОЯ-2 затверджені міжнародним планетним центром. 1970 р. в Сімферополі кіностудія «Грузія-фільм» зняла фільм про Зою Рухадзе «Дівчина з камери № 25» (автори сценарію Г. Сіверський та Р. Ебралідзе, режисер – Д. Ронделі). Такий рівень увічнення і прославлення є наслідком радянської пропаганди, прагненням створити аналог Зої Космодем'янської, який, як уже відомо, не позбавлений проблемних місць.

Новою формою поминання загиблих воїнів Другої світової війни стало спорудження церкви Св. Ніно в Керчі, спеціально приурочене до 9 травня і присвячене пам'яті полеглих. Грузинські меморіали Другої світової війни є місцем паломництва грузинських делегацій [10]. Братську могилу в Керчі, де похований його батько, відвідував Вахтанг Кікабідзе. Особливо

урочистим і багатолюдним було зібрання у 2002 р. в Глазьевці, в якому взяв участь посол Грузії в Україні Г. Катамадзе. В той же час, в Грузії є пам'ятники – своєрідна перекличка пам'яті з південноукраїнськими містами і селами: на честь дружби і братерства українського і грузинського народів у с. Шрома споруджено пам'ятник, на якому зображені грузинська мати Мелінка Мжаванадзе і поранений воїн-українець Василь Лаврентьев з с. Рівного Херсонської області. У пресі непоодинокими були повідомлення про вандалізм по відношенню до місцевих грузинських пам'ятників і могил [11].

У ніч на 28 квітня 1944 р. в районі Севастополя командир торпедного катера Олександр Георгійович Кананадзе (1916-1999) потопив транспорт супротивника водотоннажністю 5 000 тонн. 1944 р. йому було присвоєно звання Героя Радянського Союзу, у Севастополі йому встановлено бюст на алеї Слави. 4 квітня 1944 р. лейтенант, представник княжої грузинської династії, Дмитро Олексійович Шервашидзе (1919-1944) загинув під хутором Тарасівка Іванівського району Одеської області разом з 46 бійцями своєї роти. Лейтенант і його бійці були поховані тут же у братській могилі. У 2007 р. зусиллями Грузинського одеського товариства «Сакартвело» та сільської ради було встановлено погруддя воїна, на його честь була названа вулиця села. У процесі пошуку родичів лейтенанта взяло участь Генеральне консульство Грузії в Одесі.

Пізніше, на будівлі Одеського морехідного училища ім. А.І.Маринеско за адресою Канатна №8 було встановлено меморіальну дошку випускнику училища 1948 р., капітану далекого плавання, Герою соціалістичної праці, ветерану війни, кавалеру медалі «За бойові заслуги», Сергію Левановичу Дондуа. Крім дошки на вулиці Канатній ім'я С. Дондуа увічнено серед тридцяти нових нових імен на Стіні Героїв (маються на увазі герої СРСР і герої соціалістичної праці СРСР) в Одесі, відкритої в квітні 2013 р. [12].

Початок XXI ст. ознаменувався справжнім проривом в актуалізації грузинських місць пам'яті. Головна подія 2007 р., в процесі встановлення грузинських місць пам'яті, відбулося неподалік від Алушти в Кучук-Ламбатський бухті, де в травні на Прідворцовий площі санаторію «Утес» був встановлений пам'ятник

княжні Анастасії Гагарині (Орбеліані) – бронзова скульптура «Пам'ятник кохання» – молода жінка з трояндою в руці. Подія була приурочена до сторіччя зведення замку Гагариних, де нині розташовується санаторій. Грузинська княжна Тассо Давидівна Орбеліані і князь Олександр Іванович Гагарин одружилися в Грузії, де служив князь. Їхній шлюб був щасливим, однак через три роки князя вбили. У 1857 р. Анастасія в скорботі усамітнилася, а через півроку переїхала в Крим до маєтку чоловіка Кучук-Ламбат. Тут в 1902 р. у віці 70 років княгиня почала будівництво палацу, реалізуючи мрії чоловіка. Для проектування палацу, домової Олександро-Невської церкви і винних погребів та нагляду за будівництвом був запрошений відомий архітектор М.П. Краснов. Палац виконаний в мотивах модернізованої стародавньо-німецької архітектури, а церква – візантійської. Фасад будівлі облицьований керамічною плиткою золотавого кольору, замовленої в Італії, вікна прикрашає «венеціанське» скло з Франції, а дах покриває німецька черепиця. Над головним входом розташований родовий герб князів Гагариних і напис латиною: «У давнині – сила». 1907 р. у пам'ять про свого чоловіка княгиня Гагаріна побудувала невеличку лікарню на кілька ліжок, де на власні кошти містила лікаря і медперсонал. Лікар надавав безкоштовну медичну допомогу жителям довколишніх сіл. У цьому ж році княгиня померла і була похована у дворіку домової Олександро-Невської церкви. Унікальність палацу в тому, що це єдине місце пам'яті (причому подвійне – про чоловіка і про саму княжну), створене грузином (безумовно, слід пам'ятати і про будинки Каркашадзе, але вони не мають туристичного та меморіального значення, крім назви).

Успадкувала маєток її племінниця, княгиня Олена Тархан-Моураві. Княгиня ретельно стежила за порядком, організувала чітку роботу всього господарства маєтку. Після революції маєток перетворився на будинок відпочинку, а княгиня доживала віку в двох кімнатах палацу. Тут складала вона каталог своєї багатой бібліотеки, яку подарувала будинку відпочинку. О. Тархан-Моураві померла в 1922 р., у віці 72 років.

Відкриття пам'ятника княгині Анастасії відбулося в рамках фестивалю «Особистості Криму – творці історії», бронзову скульптуру

освятив настоятель гурзуфської церкви отець Дмитро [14].

У 2010 р. в Миколаєві в рамках святкування дня заснування міста відкрито меморіальну дошку корабелу Н.Л. Чантурія на Жовтневому проспекті № 329, де він довгий час жив і працював. 27 лютого 2008 р. в Одесі відбулася церемонія відкриття меморіальної дошки чемпіону з вільної боротьби Амуру Дудучава в ресторані «Сакартвело» (об'їзна дорога, розвилка на ст. Усатове). Наприкінці травня 2015 р. на будинку Одеської кіностудії відкрито меморіальну дошку видатному кінорежисеру та скульптору І.П. Кавалерідзе, який у 1930-і рр. відзняв тут низку фільмів, зокрема, «Коліївщину». 22 серпня 2012 р. в Ялті при вході в міську філармонію урочисто відкрили меморіальну дошку в пам'ять почесного консула Грузії в Криму, почесного громадянина Ялти, директора Ялтинського відділення Кримської державної філармонії Елгуджі Григоровичу Кепуладзе (1937-2011).

Отже, якщо порівняти чисельність грузин в Південній Україні з грузинськими місцями пам'яті в цих землях, то ситуація виглядає досить сприятливою. Використані всі види увічнення пам'яті про грузинів, зокрема, досить оригінальні і креативні. Однак, якщо враховувати величезний внесок конкретних осіб в різні сфери життя, то ми побачимо і факти історичної несправедливості, коли багато видатних грузинів так і не удостоїлися заслужених місць пам'яті (наприклад, В. Петріашвілі, П. Мелікішвілі, Т. Горгіладзе). Наповнення місць пам'яті більш виразним південноукраїнським грузинським змістом і виправлення конкретних випадків несправедливості і забуття має стати одним із пріоритетних завдань грузинських товариств, одним з методів і напрямів їх роботи. Південноукраїнська топоніміка відображає не тільки реальних грузинських героїв краю, а й символи радянської пропаганди, пов'язані з Грузією. Новітні тенденції дають підставу сподіватися, що надалі перевага остаточно закріпиться за представниками першої групи, а також географічними грузинськими назвами. Очевидно, розширення та популяризація грузинських місць пам'яті має важливе значення для розвитку туризму на багатому на цікаві та знакові місця півдні України.

Джерела і література

1. Нора П. Теперешнє, нація, пам'ять. – К., 2014. – С. 99 – 108.
2. Смирнов В.І., Губарь О. Первые некрополи Одессы. – Одесса, 2012. – С. 60.
3. Одесские новости. – 1905. – 15 ноября.
4. Одесские новости. – 1908. – 8 августа.
5. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. 45, оп. 4, спр. 1531, арк. 18.
6. ДАОО, ф. 163, оп. 1, спр. 7, арк. 1
7. Южная мысль. – 1913. – 21 апреля; Одесский листок. 1917. 25 июля; Одесский листок. – 1918. – 8 августа.
8. Бондаренко В. Память грузинского сердца ... «не-протокольное эссе» // Режим доступа: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/pamyat_gruzinskogo_serdtza_ne-protokolnoe_esse.html
9. Режим доступа: <http://www.obzor.crimea.ua/stare.php?mark=60&day=8&month=05&year=2005>.
10. Моряки-черноморці поклали квіти до братських могил грузинських і вірменських вояків // Режим доступа: http://www.newsebastopol.com/news/novosti_sevastopolya/Moryaki_chernomortsi_vozlogili_tsveti_k_bratskim_mogilam_gruzinskih_i_armyanskih_voinov
11. Пам'ятники радянським воїнам в Сімферополі перетворені на сміттєзвалища пляшок і шприців // <http://www.simferopol.org/modules/news/print.php?storyid=3164>
14. Режим доступа: <http://www.partenit.ru/cgi-bin/news2007/shownewstext.cgi?id=230>
15. Алуштинский вестник. – 2007. – 25 мая.

Александр Музычко

Грузинские места памяти Одессы и других местностей Южной Украины: возникновения, история, легенда

Целью этой статьи является исследование состояния мест памяти на территории Южной Украины, в частности, Одессы, связанных с историей грузинской национальной общины в этом регионе, а также украинско-грузинскими связями.

Ключевые слова: *Одесса, грузины, места памяти, Южная Украина.*

Alexandr Muzychko

Georgian memory space of Odesa and other areas of Southern Ukraine: origins, history, legend

The purpose of this article is to study the state of the memory locations in Southern Ukraine, particularly in Odesa, related to the history of the Georgian national community in the region, as well as the Ukrainian-Georgian relations

Key words: *Odesa, georgians, places of memory, Southern Ukraine.*